

Marian Gabrowski

Wersja robocza tekstu opisującego Mniszy Las (niem. *Mönchwald*)

11 listopada 2020 roku

SPIS TREŚCI

1. Mniszy Las.....	2
1.1. Historia Mniszego Lasu.....	3
1.2. Powierzchnia Mniszego Lasu.....	10
1.3. Mniszy Las według Słownika geografii turystycznej Sudetów...	11
Bibliografia.....	12

I. MNISZY LAS

las zwany „szpitalnym” ^{[1]s.9}

Mniszy Las ^{[4]s.72}

Mönchwalde ^{[3]s.28}

Mönchwald ^{[4]s.72}

Münchewald ^{[2]s.42}

propsteilichen Wald ^{[7]s.295}

Propsteiwald ^{[2]s.50}

Spitalwald ^{[7]s.296}

Spittelwalde ^{[3]s.28}

Spittelwald ^{[7]s.276}

I.1. HISTORIA MNISZEGO LASU

Najstarsza znana mi wzmianka o *Mniszym Lesie* pochodzi z 1403 roku. Wówczas to Gotsche Schoff ufundował dla krzeszowskich cystersów prepozyturę w Cieplicach, a częścią składową tegoż daru był las określany mianem *Spittelwald*. Wystawione w tamtym okresie dokumenty, związane zarówno z samą fundacją jak i z jej potwierdzeniami, nie określają ani dokładnej lokalizacji lasu, ani też jego wcześniejszych losów. Wiadomo jedynie, że w momencie fundacji właścicielem lasu był Gotsche Schoff, a sama darowizna nie obejmowała albo prawa połowu ryb w strumieniu określanym jako *Wenige Zacken*¹ lub *Wenig Czagk (Zacken)*², albo też samego strumienia³.

Jednak na tej podstawie można stwierdzić, że las ten musiał znajdować się nad strumieniem *Wenige Zacken*. Potok ten należałoby zidentyfikować jako późniejszy *Klein Zacken*, noszący w języku polskim nazwy *Mała Kamienna* lub też *Pleśna*⁴.

Również nazwa tegoż lasu, czyli *Spittelwald*, zapewne jest przesłanką dokumentującą jego wcześniejsze losy. Samą nazwę należałoby przetłumaczyć jako „las zwany »szpitalnym«”⁵, a określenie to niewątpliwie powiązane jest z joannitami. Zakon ten obecny był w Cieplicach od 1281 roku, kiedy to otrzymał od księcia Bernarda lwóweckiego 250 wielkich łanów ziemi, a dalszych 100 łanów dokupił wkrótce⁶.

1 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.276. „Gotsche Schoff (...) daruje im swój las, nazywany *Spittelwald*, bez prawa połowu ryb w strumieniu nazywanym *Wenige Zacken* (pol. *Mała Kamienna*)”; w oryginale: „Gotsche Schoff (...) schenkt er seinen Wald, *Spittelwald* gen., ohne die Fischerei in dem Flusse gen. der *Wenige Zacken*”.

2 Tamże, [7]s.279. „Gotsche Schoff (...) prepozyturę w Warmborne (pol. Cieplice) (...) ufundował, którym w tym celu ofiarował (...) *Spittelwald* bez prawa rybołówstwa w tamtejszym *Wenig Czagk (Zacken)* (pol. *Mała Kamienna*)”; w oryginale: „Gotsche Schoff (...) eine Propstei zu dem Warmborne (...) gegründet, wobei derselbe zu diesem Zwecke stiftete (...) den *Spittelwald* ohne die Fischerei das. im *Wenig Czagk (Zacken)*”.

3 Tamże, [7]s.277. „Gotsche Schoff (...) oddaje (...) swój las, zwany *Spittelwald*, wraz z terenem i gruntami, jednakże z wyłączeniem płynącego w nim strumienia, zwanego *Wenige Zacken* (pol. *Mała Kamienna*)”; w oryginale: „Gotsche Schoff (...) schenkt (...) seinen Wald, *Spittelwald* gen., mit dem Grund und Boden, jedoch mit Ausnahme des darin fließenden Flusses, der *Wenige Zacken* gen.”.

4 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, tom 1, Góry Izerskie, [4]s.71.

5 D. Adamska, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku*, [1]s.9. „(...) do cieplickiej prepozytury przynależeć miał las zwany »szpitalnym«”.

6 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, tom 4, Kotlina Jeleniogórska, [5]s.95.

Przy czym nazwę tę można odnieść albo do prowadzonego przez zakonników szpitala, którego jednym ze źródeł utrzymania mógł być akurat tenże las⁷, albo też do nazwy samego zakonu, gdyż joannitów określano podówczas mianem „bracia szpitala św. Jana z Jerozolimy”⁸, a i dziś używa się dla nich nazwy „szpitalnicy”⁹.

W 1571 roku hrabia Hans von Schaffgotsch zawarł dwunastoletnią umowę dzierżawy dóbr cieplickich¹⁰, która obejmowała prepozyturę cieplicką wraz z wszelakim przynależnościami¹¹, a więc zapewne także i Spittelwald.

Po raz kolejny prepozyturę cieplicką wydzierżawił w 1608 roku Mer-ten Süßenbach, sołtys wioski Voigtsdorf (pol. Wojcieszycy), jednak tym razem przedmiot dzierżawy nie obejmował opisywanego tu lasu¹².

7 D. Adamska, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku*, [1]s.10. Autorka opisuje tutaj jeden z jeleniogórskich szpitali: „Na Przedmieściu Zamkowym (...) wznosiły się zabudowania szpitala-przytułku pw. Bożego Ciała (Zum Leichnam Christi) – poświęconego w 1317. Przy infirmerii była zapewne kaplica i cmentarz. Należący do miasta szpital utrzymywał się z powstałej pod koniec XIV w. fundacji, czerpiąc dochody z lasu i łąk położonych na ob. wzgórzu Siodło (lasy te zwano wówczas »szpitalnymi«)”.

8 J. Wendt, *Die Thermen zu Warmbrunn im Schlesischen Riesengebirge*, [6]s.21. „(...) Odpis z odnosznego dokumentu zawiera: Książę śląski Bernhard, pan na Löwenberg (pol. Lwówek Śląski) nadaje w 1281 roku braciom szpitala św. Jana z Jerozolimy (...) miejscowość, którą nazywa się Warmbrunn (pol. Cieplice) (...) wraz z 250 łanami (...)”; w oryginale: „(...) Auszug aus der bezüglichen Urkunde mit: Herzog Bernhard von Schlesien, Herr von Löwenberg verleihet im Jahre 1281 den Brüdern des Hospitals St. Johannes von Jerusalem (...) den Ort, welcher Warmbrunn genannt wird (...) mit 250 Hufen (...)”.

9 D. Adamska, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku*, [1]s.7-8. „Już w 1281 r. książę lwówecki Bernard Zwinny nadał joannitom 250 łanów i sprzedał kolejnych 100 łanów ziemi w Górach Izerskich, a siedem lat później zakonnicy dokupili dochody z Malinnika. Miejscowość tę wraz z częścią terenu (wydaje się, że już wówczas zagospodarowanego) przejęli więc szpitalnicy, ale ich wkład w kolonizację obszaru jawi się jako niewielki”.

10 F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau*, [3]s.29. „(...) klasztor zdecydował się zrezygnować z prepozytury. Z tego powodu zakonnicy zastawili ją w 1571 roku za 10000 talarów na 12 lat hrabiemu Hansowi von Schaffgotschowi. Za następnego opata Caspara zostały dobra te ponownie wykupione”; w oryginale: „(...) entschloß sich der Konvent, die Propstei preiszugeben. Die Mönche verpfändeten sie deshalb im Jahre 1571 für 10000 Taler auf zwölf Jahre an den Grafen Hans von Schaffgotsch. Unter dem folgenden Abte Caspar wurde das Gut wieder eingelöst”.

11 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.289. „Prepozyturę Warmbrunn (pol. Cieplice) wraz z wszelakimi przynależnościami”; w oryginale: „Propstei Warmbrunn nebst allen Zugehörungen”.

12 F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau*, [3]s.29. „Jednak w 1608 roku sołtys z Voigtsdorf (pol. Wojcieszycy) dostał w dzierżawę na cztery lata prepozyturę wraz z wyszynkiem piwa. Umowa ta, w roku 1612 przedłużona o dwa lata, przynosiła klasztorowi rocznie 550 talarów czynszu, jednakże opactwo zachowało sobie patronat, Spittelwald i sądownictwo”; w oryginale: „Im Jahre 1608 erhielt aber der Voigtsdorfer Schulze die Propstei mit Bierschank auf vier Jahre zur Pacht. Dieser Ver-

Sama umowa wprawdzie wyłączała *Spittelwald* z dzierżawy, jednak pozwalała sołtysowi na pobieranie z niego drewna przeznaczonego na opał, ale jedynie zgodnie z instrukcjami leśniczego¹³. Zapewne miało to zabezpieczyć las przed rabunkową wycinką w czasie trwania dzierżawy.

W 1664 roku hrabia Christoph Leopold Schaffgotsch i opat Bernard Rosa zawarli ugodę, w której zawarli 26 punktów z polubownymi uzgodnieniami. W czwartym punkcie strony stwierdziły, że „*Spittelwald* powinien być starannie obejrzany i wygraniczony”¹⁴. Skoro obie strony planowały przeprowadzenie w terenie wspólnej inspekcji w celu jednoznacznego ustalenia jego granic, to zapewne w owym czasie granice tego obszaru albo nie były jeszcze jednoznacznie wyznaczone w terenie, albo też brak było zgodności co do ich przebiegu.

Ponieważ *Spittelwald* nie przylegał do pozostałych dóbr cieplickich, toteż pozyskiwane w nim drewno musiano przewozić przez sąsiednią wioskę. Wymagało to właściwych uzgodnień, w tym też celu „7 czerwca 1677 roku (...) Opat Bernhard z Grüssan (pol. Krzeszów) zawarł umowę z pewnym rolnikiem z Kaiserswaldau (pol. Piastów) w sprawie dróg przewozowych z należącego do prepozytury lasu”¹⁵.

Obszerny opis *Mniszego Lasu* zawarł Curt Liebich w swoim opracowaniu opisującym powstanie i rozwój miejscowości Piechowice, gdzie natrafiam między innymi na następujący fragment:

„Tutaj można dodać kilka kolejnych uwag na temat położonego naprzeciw *Mönchswald*, znanego już z ustanowionej przez ród *Gotsches* fundacji z 1403 roku (patrz strona 22) pod nazwą »*Spittelwald*« i opisanego na mapie lasów z lat 1754/56 jako »należący do probostwa Warmbrunn (pol. Cieplice)«. Przylega on na zachodzie do pól miejscowości *Petersdorf* (pol. Piechowice) w okolicach młyna w *Hartenberg* (pol. Górzyniec) i obejmuje obszar o powierzchni 121 hektarów w jednej części na północnych zboczach *Hohen Iserkammes* (pol. Wysoki Grzbiet). W nim i za nim mieszkań-

trag, der im Jahre 1612 um zwei Jahre verlängert wurde, brachte dem Kloster jährlich 550 Taler Zins ein, das Stift behielt sich aber Patronat, *Spittelwald* und Gericht vor”.

- 13 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.291. „(...) jednakże z wyłączeniem (...) lasu *Spittelwald*, z którego sołtys może pobierać jedynie drewno opałowe zgodnie z instrukcjami leśniczego”; w oryginale: „(...) ausgenommen jedoch (...) den *Spittelwald*, woraus der Scholze nur Brennholz nach Anweisung des Försters entnehmen darf”.
- 14 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.294; w oryginale: „4) *Der Spittelwald* soll ordentlich besichtigt und begrenzt werden”.
- 15 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.295; w oryginale: „1677 Juni 7. Amt Giersdorf, Kr. Hirschberg. Abt Bernhard von Grüssan macht einen Vertrag mit einem Bauer zu Kaiserswaldau wegen des Fuhrweges in den propsteilichen Wald”.

cy miejscowości Petersdorf (pol. Piechowice) często dzierżawili łąki, co doprowadziło do późniejszego wykształcenia się enklaw leśnych (patrz strona 43). Christian Ansorge w swojej niestety zaginionej kronice miejscowości Petersdorf (pol. Piechowice) pisze: »W roku 1708 graf Schaffgotsch przekazał za darmo kawałek lasu klasztorowi w Warmbrunn (pol. Cieplice), wyłącznie w celach pozyskiwania drewna, nie na polowania, który to 28 sierpnia starannie wygraniczono kamieniami granicznymi, dlatego też od tego czasu nazywany jest on Mönchswald«. Przedstawienie to jest niepoprawne i prawdopodobnie opiera się na niedokładnym opisie następującego zdarzenia: na podstawie akt specjalnych urzędu kameralnego w Hermsdorf (pol. Sobieszów) (sekcja 1, regał 9, numer 8) w 1692 roku odbyła się kontrola granicy, ponieważ przeor z Warmbrunn (pol. Cieplice) Matheus Alt rościł sobie prawo aż do sześć razy większej powierzchni lasu, niż jemu przynależało, między innymi także obszary Hartenberg (pol. Górzyniec) i Heidelberg (pol. Wrzosówka) aż po Kratzberg¹⁶. W 1701 roku przed mannrechtem w Schweidnitz (pol. Świdnica) odbyło się przesłuchanie leśników z Petersdorf (pol. Piechowice) oraz niektórych mieszkańców w sprawie wytyczenia granicy, tak więc zdarzenia o których wspominał Ansorge, były prawdopodobnie wynikiem tego sporu prawnego. W każdym bądź razie nazwa Mönchswald czy też Propsteiwald była powszechnie używana już wiele wcześniej przed 1708 rokiem, co ukazują opisy okolicznych dóbr gospodarskich 9, 10 i 11 w księgach zakupów, po raz pierwszy w roku 1639, według księgi zakupów 3/126¹⁷.

16 Prawdopodobnie góra Kratzberg to dzisiejszy Mały Ciemniak. Wprawdzie „Słownik geografii turystycznej Sudetów” stwierdza, że Mały Ciemniak to niedysiejszy Untern Nebelberg ([4]s.72), jednak tamten wierzchołek znajduje się ok. 500 metrów od szczytu określanego mianem Małego Ciemniaka.

17 C. Liebich, Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge..., [2]s.49-50; w oryginale: „Hier können noch einige Betrachtungen über den gegenüberliegenden Mönchswald angeschlossen werden, der schon aus der Stiftung Gotsches Fundator von 1403 als »Spittelwald« bekannt ist (s. S. 22) und der in der Forstkarte von 1754/56 als der »Probstey zu Warmbrunn gehörig« bezeichnet wird. Er stößt westlich an die Flur Petersdorf in der Gegend der Hartenberger Mühle an und umfaßt in einer Größe von 121 ha einen Teil vom Nordabhang des Hohen Iserkammes. In und hinter ihm hatten die Petersdorfer Bewohner vielfach Zinswiesen, was zu der späteren Bildung von Forstenklaven führte (s. S. 43). Christian Ansorge schreibt in seiner leider verschollenen Chronik von Petersdorf: »Anno 1708 schenkte der Graf Schaffgotsch ein Stück Wald dem Kloster in Warmbrunn zu freyer, eigener Beholzung, aber nicht zur Jagd, welches den 28. August ordentlich mit Rainsteinen begrenzt, daher es von der Zeit an der Mönchswald genannt wird.« Diese Darstellung ist nicht richtig und beruht wahrscheinlich auf ungenauer Berichterstattung über folgendes Ereignis: Nach Sonderakten des Kameralamtes Hermsdorf (Sekt. 1, Fach 9, Nr. 8) hatte 1692 eine Grenzbesichtigung stattgefunden, weil der Warmbrunner Prior Matheus Alt sechsmal so viel Wald beanspruchte als ihm zustand, unter anderem auch die Flächen des Harten- und Heidelberges bis zum Kratzberge. Im Jahre 1701 fand vor dem Mannrecht in Schweidnitz die Vernehmung der Petersdorfer Förster und einiger

Z powyższego cytatu wynika, że nie udało się dokonać wygraniczenia *Mniszego Lasu*, wzmiankowanego w ugodzie z 1664 roku. W 1692 roku, a więc 28 lat później, obie strony w dalszym ciągu nie były zgodne co do przebiegu granicy tegoż obszaru, a w roku 1701 nadal trwał proces w sprawie wytyczenia granicy.

Wiemy jednak, że Christian Ansorge miał stwierdzić w swojej kronice: „W roku 1708 gräf Schaffgotsch przekazał za darmo kawałek lasu klasztorowi w Warmbrunn (pol. Cieplice), wyłącznie w celach pozyskiwania drewna, nie na polowania, który to 28 sierpnia starannie wygraniczono kamieniami granicznymi, dlatego też od tego czasu nazywany jest on *Mönchswald*”.

Z kolei Curt Liebich stwierdza, że przedstawienie to jest niepoprawne i prawdopodobnie opiera się na niedokładnym opisie innych zdarzeń. Wydaje się jednak, że prawda leży pośrodku i faktycznie sporny las mógł być przekazany przez hrabiego Schaffgotscha dopiero w 1708 roku, aczkolwiek lasem zakonnym był on od dawna, jak to słusznie zauważa Curt Liebich.

Otóż 28 października 1707 roku hrabia Johann Anton Schaffgotsch zawarł z prepozyturą cieplicką ugodę, która w jednym ze swoich punktów stwierdzała: „Tak zwany *Spitalwald* zostaje przekazany prepozyturze”¹⁸; dokument ten został 27 czerwca 1708 roku potwierdzony w Wiedniu przez cesarza Józefa I. Ponieważ obie strony od dawna znały zawarte w nim postanowienia, toteż mogły przygotować kamienie graniczne, które ustawiono 28 sierpnia 1708 roku, jak stwierdza Christian Ansorge.

Tak więc *Mniszy Las* mógł być przekazany cystersom w 1708 roku, gdyż takie właśnie kroki przewidywała zawarta rok wcześniej ugoda. Jednak tutejszy las już od początku XV wieku był własnością cystersów, tak więc „darowizna” z 1708 roku była w pewnym sensie jedynie obopólnie uzgodnionym zwrotem lasu jego prawowitemu właścicielowi.

Einwohner über die Grenzziehung statt, und so wird der von Ansorge erwähnte Vorgang wohl das Ergebnis aus diesem Rechtsstreit gewesen sein. Der Name Mönchs- oder Propsteiwald war jedenfalls schon viel eher gebräuchlich als 1708, wie die Lagebeschreibungen der anliegenden Bauerngüter 9, 10 und 11 in den Kaufbüchern zeigen, erstmalig 1639 laut Kaufbuch 3/126”.

- 18 K. Wutke, *Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden*, [7]s.289. ; w oryginale: „(...) Vergleich zwischen der Propstei Warmbrunn und dem Grafen Johann Anton Schaffgotsch: (...) c) Der sogen. *Spitalwald* wird der Propstei übergeben”.

Ilustracja 1: Ilustracja przedstawiająca „Wycinek mapy leśnej dóbr przynależnych do zamku Chojnik w 1750 roku” (niem. „Ausschnitt aus der Forstkarte der Herrschaft Kynast um das Jahr 1750”). Źródło: C. Liebich, *Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge...*, [2]s.42.

Opisywany przez Curta Liebicha las *Mönchswald* przedstawiony jest na reprodukcji mapy z 1750 roku (patrz ilustracja 1). W tekście znajduje się wzmianka, że na mapie z lat 1754/56 opisany jest on jako „*Probstey zu Warmbrunn gehörig*”, natomiast napis widoczny na mapie z 1750 roku, wprawdzie słabo czytelny, ale ma raczej następującą treść: „*DER MÜNCHEWALD der Probstey zu Warmbrunn gehörig*”. Widać więc, że nie umieszczono tu nazwy *Mönchswald*, lecz *Münchewald*. W północnej części las ten przecina ciek wodny, opisany tu jako „*Der kleine Zacken*” (pol. *Mała Kamienna* lub *Pleśna*¹⁹)

19 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1, Góry Izerskie*, [4]s.71.

1.2. POWIERZCHNIA MNISZEGO LASU

W piątym rozdziale swojego opracowania Franz Mahner opisuje lasy klasztoru krzeszowskiego, które dzieliły się na sześć odrębnych części, a ostatnia z wymienionych to „*Spittelwalde bei Warmbrunn*”²⁰. Brak tu jednak bardziej szczegółowych informacji na temat tej posiadłości, na koniec rozdziału autor jedynie wzmiankuje jej szacunkową powierzchnię: „*Lasy na innych obszarach klasztoru najwyraźniej nie miały własnej administracji leśnej. Jeśli porównamy istniejące mapy z tamtych czasów z aktualnymi mapami i informacjami o własności gruntów, powinniśmy oszacować las w Raaben (pol. Kruków), Würben (pol. Wierzbna) i Warmbrunn (pol. Cieplice) na około ½ km² każdy*”²¹.

Jak widać powierzchnię lasu w Warmbrunn (pol. Cieplice) autor oszacował na około 0,5 km², a więc zaledwie 50 hektarów.

Z kolei obszerny opis Mniszego Lasu autorstwa Curta Liebicha zawiera stwierdzenie: „*(...) Mönchswald (...) obejmuje obszar o powierzchni 121 hektarów w jednej części na północnych zboczach Hohen Iserkammes (pol. Wysoki Grzbiet)*”²².

20 F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau*, [3]s.91; „*Fünftes Kapitel. Stiftsforsten. Verwaltung und Einkünfte (...) Das Nadelholzgebiet zerfiel in sechs getrennte Teile (...) und dem Spittelwalde bei Warmbrunn*”.

21 F. Mahner, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau*, [3]s.95; „*Die Wälder in den andern Klostergebieten hatten anscheinend keine eigene Forstverwaltung. Wenn wir die vorhandenen Karten der damaligen Zeit mit den jetzigen Karten und den Grundbesitzangaben vergleichen, so dürften wir den Wald bei Raaben, Würben und Warmbrunn auf etwa je ½ qkm schätzen*”.

22 C. Liebich, *Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge...*, [2]s.49-50; w oryginale: „*(...) Mönchswald (...) umfaßt in einer Größe von 121 ha einen Teil vom Nordabhang des Hohen Iserkammes*”.

1.3. MNISZY LAS WEDŁUG SŁOWNIKA GEO- GRAFII TURYSTYCZNEJ SUDETÓW

Mniszy Las opisany został w pierwszym tomie „Słownika geografii turystycznej Sudetów”, którego autorzy hasło to objaśniają następująco: „Mönchwald, Mniszy Las. (...) Obszar lasu na zakończeniu wschodniego zbocza Czarnej Góry w Wysokim Grzbiecie poniżej Zbójeckich Skał. W Mniszym Lesie występują granitognejsowe i aplitowe skałki. Jego środkiem, poprzez tunel długości około 200 metrów, przebiega linia kolejowa do Szklarskiej Poręby. (...) Nazwa Mniszy Las wiąże się z joannitami z Cieplic Śląskich Zdroju, którzy w 1281 roku otrzymali od księcia Bernarda lwóweckiego teren obecnego uzdrowiska wraz z okolicznymi lasami, w tym znaczną część Gór Izerskich”²³.

23 M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1, Góry Izerskie*, [4]s.72.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamska Dagmara, Rozwój osadnictwa wiejskiego w dystrykcie jeleniogórskim od XIII do początku XVI wieku, [w:] Atlas historyczny miast polskich, tom IV, zeszyt 14, Jelenia Góra, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław 2017
2. Liebich Curt, Werden und Wachsen von Petersdorf im Riesengebirge. Siedlungskundliche und volkswirtschaftliche Untersuchung eines schlesischen Waldhufendorfes von der Gründung bis zum Jahre 1945, Holzner-Verlag, Würzburg 1961
3. Mahner Franz, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte des Cistercienserklosters Grüssau, Druck von August Lax, Hildesheim 1913
4. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 1, Góry Izerskie, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa - Kraków 1989
5. Staffa Marek (red.), Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 4, Kotlina Jeleniogórska, Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 1999
6. Wendt Johann, Die Thermen zu Warmbrunn im Schlesischen Riesengebirge, Gosohorsky, Breslau 1840
7. Wutke Konrad, Das Schicksal der Warmbrunner Propsteiurkunden, [w:] Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, 69 Band, Trewendt & Granier, Breslau 1935